

ПЕРСПЕКТИВИ ОБ'ЄДНАННЯ ПРАВОСЛАВ'Я В УКРАЇНІ

У даній статті розглядається ставлення українських громадян до проблеми консолідації українського православ'я. Основна увага приділена осмисленню громадської думки з чотирьох позицій: 1) чи має церква бути національно орієнтованою; 2) чи потрібна Україні Помісна Православна Церква; 3) яка з нині діючих православних юрисдикцій і церков найвірогідніше може вважатися правонаступницею давньої Української церкви; 4) чи є серед предстоятелів православних церков, що функціонують в Україні, особа, яка має беззаперечний авторитет у суспільстві.

При роботі над матеріалом використовувалися опитування, проведені такими інституціями як: Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова, Київський міжнародний інститут соціології, фонд "Демократичні ініціативи", фірма "Юкрейніан соціолоджі сервіс" тощо.

Питання щодо об'єднання православних церков впродовж доби незалежності України перейшло у розряд стратегічно важливих. Адже розкол національного православ'я на три юрисдикції – УПЦ МП, УПЦ КП та УАПЦ, – що відбувся ще на початку 90-х років минулого століття, не додає іміджу Українській Державі на світовому рівні, продовжує залишатися серйозним чинником внутрішньосупільної дестабілізації та перешкодою на шляху утвердження єдиної Української помісної православної церкви. Конституювання останньої – невід'ємний атрибут зміцнення політичного суверенітету та ідентичності української нації. Невипадково окремі європейські спільноти, формування державності яких нерозривно проходило під визначальним впливом православної традиції, не одне століття боролися за помісний статус власних церков.

Українське вище державне керівництво деякою мірою враховувало необхідність врегулювання міжправославних колізій. Певні зусилля у напрямку об'єднання УПЦ МП, УПЦ КП, УАПЦ мали місце як за часів президентства Л. Кравчука, так і його наступника – Л. Кучми. Але саме за роки президентської каденції В. Ющенка намітилися істотні зрушення у "просуванні ідеї помісності" українського православ'я порівняно з попереднім періодом. Питання утвердження та визнання самостійної Української Православної Церкви стало пріоритетом гуманітарної політики для Глави Держави, який безпосередньо долучився до цього процесу, виступивши одночасно і посередником, і дипломатом у міжправославному діалозі як на внутрішній, так і міжнародній аренах. Свого часу В. Ющенко просував ідею "утворення єдиної Помісної Православної Церкви" як одного "з найважливіших факторів самоозначення нашої нації, утвердження її ідентичності і єдності", символу "соборності нашої держави" [Вступне слово Президента України Віктора Ющенка на зустрічі з членами Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій 14 червня 2005 року // <http://www.president.gov.ua/news/546.html>].

Проте ідея конституювання Помісної Церкви та подолання внутрішньоправославного розколу, аби бути успішно реалізованою, має віднаходити підтримку і сприяння не тільки серед патріотично налаштованої національної світської й

■ Здіорук С.І. – канд. філос. наук, доцент, зав. відділом гуманітарної політики Національного інституту стратегічних досліджень.

духовної еліти, але й виглядати привабливою в очах переважної більшості українських громадян.

В даній статті, присвяченій аналізу громадської думки з порушених питань, використовувалися такі матеріали:

1. Загальнонаціональне опитування “Громадська думка про релігію і церкву в Україні”, проведене соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з серпня 2000 року по червень 2004 року.

2. Соціологічне опитування Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова “Релігійність українського суспільства: окремі тенденції 2000-2007 рр.”.

3. Опитування центру “Українське демократичне коло”, проведене з 30 січня по 5 лютого 2009 року.

4. Всеукраїнське опитування громадської думки, проведене протягом 11-15 липня 2008 року Київським міжнародним інститутом соціології.

5. Опитування киян, проведені у першому півріччі 2008 року фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” та фондом “Громадська думка – Україна”, фондом “Демократичні ініціативи” та Київським міжнародним інститутом соціології.

6. Соціологічне опитування стосовно визначення рівня довіри до релігійних лідерів, проведене у грудні 2007 року фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” та фондом “Демократичні ініціативи”.

Жодне з перерахованих досліджень не дає прямої відповіді на питання щодо перспектив об’єднання православних юрисдикцій в Україні. Натомість дані соціопитувань містять низку позицій, які так чи інакше відтворюють сприйняття респондентами ситуації у православному середовищі країни. Цих позицій власне чотири.

Позиція перша. Фахівці Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова спробували з’ясувати ставлення громадськості до ідеї національно орієнтованої церкви. Результати опитування показали, що за сім років суспільна думка зазнала певних змін. Якщо 2000 року за національно орієнтовану церкву у цілому в Україні висловилися 29,2 % респондентів, то 2007 року – тільки 27,6 %. Одночасно зменшилася кількість тих, хто виступає проти такої церковної структури: з 52,9 % 2000 року до 46,2 % 2007 року.

Таб. 1. Чи повинна церква бути національно орієнтованою?
(% опитаних).

Варіанти відповідей	Україна		Захід		Центр		Схід		Південь	
	2000 р.	2007 р.	2000 р.	2007 р.	2000 р.	2007 р.	2000 р.	2007 р.	2000 р.	2007 р.
Так	29,2	27,6	54,8	47,5	32,3	33,3	18,6	18,8	14,6	10,9
Ні	52,9	46,2	32,6	29,4	43,6	36,8	68,0	55,5	64,5	69,3
Важко відповісти	17,9	26,2	12,6	23,1	24,1	29,9	13,4	25,7	20,9	19,8

Привертає також увагу той факт, що на Заході країни (відомому високим рівнем релігійності населення, глибокою укоріненістю релігійних традицій у культурний ландшафт, активною участю конфесій у суспільно-громадському житті) за окреслений період відчутно поменшало прибічників національно орієнтованої церкви, тоді як у Східному регіоні відбулося, хоча й незначне, їх збільшення (див. таб. 1). Правда, її можна пояснити відсутністю в опитувальниках визначення “національно орієнтована церква”. Респонденти у своїх відповідях на запропоноване запитання послуговувалися не чіткою дефініцією, а власним, скоріше за все, інтуїтивним і розмитим розумінням того, що являє собою національно орієнтована церковна інституція. Відтак, не виключається варіативність подібних розумінь: від патріотичної налаштованості релігійної організації до її одержавленого статусу.

Позиція друга. Суспільні уподобання щодо створення Української помісної православної церкви аналізувалися різними соціологічними службами.

Дані УЦЕПД імені Олександра Разумкова віддзеркалюють таку динамічну картину: 2000 року ідею конституювання УППЦ підтримувало 39,9 % опитаних, 2003 – 17,4 %, 2007 – 20,7 %; противників УППЦ відповідно виявилось 42,8 % (2000 р.), 21,7 % (2003 р.), 22,6 % (2007 р.).

Таб. 2. Чи вважаєте Ви необхідним створення
єдиної помісної Української церкви?
(% опитаних).

Варіанти відповідей	Україна		Захід		Центр		Схід		Південь	
	2003	2007	2003	2007	2003	2007	2003	2007	2003	2007
Так	17,4	20,7	37,2	42,5	18,7	24,3	10,6	11,2	5,0	6,9
Ні	21,7	22,6	13,1	19,5	18,7	17,9	26,0	28,9	29,2	23,4
Я не знаю, що це таке	49,7	39,6	41,2	19,8	48,9	41,8	55,2	42,1	50,2	55,4
Важко від- повісти	11,2	17,1	8,5	18,2	13,7	16,0	8,2	17,8	15,6	14,3

Найбільше прихильників помісності українського православ'я (і це природно) проживає в західних областях України. Далі у порядку зменшення їхньої чисельності йдуть центральний, східний та південний ареали. Показово, що за чотири роки у всіх регіонах України стався приріст тих, хто обстоює утвердження Української помісної православної церкви. Разом з тим не може не бентежити високий відсоток опитаних, котрі не мають жодного уявлення про УППЦ. Особливо вражаючим він є на Півдні країни, де понад 50 % населення далеке від розуміння процесів творення Помісної Церкви (див. таб. 2).

Таб. 3. Чиїми зусиллями повинна створюватися
єдина помісна Українська церква?
(% опитаних).

Варіанти від- повідей	Україна		Захід		Центр		Схід		Південь	
	2003	2007	2003	2007	2003	2007	2003	2007	2003	2007
Лише зусил- лями пред- ставників цер- ков	20,8	23,3	22,0	24,1	21,9	21,3	18,8	20,6	22,6	35,2
Зусиллями представників церков і гро- мадськості	10,2	11,2	19,8	18,3	10,8	11,3	5,4	9,2	8,0	7,6
Зусиллями представників церков і дер- жавної влади	7,1	10,3	13,1	11,5	6,3	15,2	6,0	6,1	4,0	8,6
Лише зусил- лями органів державної влади	1,9	2,6	1,1	2,6	2,6	4,1	1,1	1,9	3,0	1,7
Інше	7,2	4,2	3,2	3,9	6,5	2,3	5,1	7,5	18,6	2,0
Важко відпо- вісти	52,8	48,4	40,8	39,6	51,9	45,8	63,6	54,7	43,8	44,9

Що стосується чинників утвердження УППЦ, то, за індикаторами 2007 року, 23,3 % респондентів вважає, що воно має відбуватися лише зусиллями представників релігійних організацій; 11,2% – зусиллями представників церков і громадськості; 10,3% – зусиллями представників конфесій і державної влади; 2,6 % – лише зусиллями органів влади. Знову-таки питомий відсоток опитаних виявився не в змозі запропонувати відповідь з означеної проблеми. Чисельність такого кон-

тингенту громадськості коливається в межах від 39,6% на Заході до 54,7% на Сході. Цікаво також й те, що, за винятком Західного регіону, зросла частка респондентів, які переконані у недостатності для конституювання УППЦ намірів суб'єктів церковного життя: до цього процесу мають долучитися обов'язково владні структури (див. таб. 3).

За результатами Всеукраїнського опитування громадської думки, проведеного протягом 11-15 липня 2008 року Київським міжнародним інститутом соціології, майже 41 % опитаних сказали, що ставляться до створення єдиної помісної Української православної церкви позитивно або скоріше позитивно, близько 9 % – негативно або скоріше негативно. 34,5 % відповіли, що не знають, що це таке, а 15,9 % не змогли визначитись із відповіддю на поставлене запитання.

Таб. 4. Як Ви ставитеся до створення в Україні без втручання держави та політиків єдиної помісної Української православної церкви?
% опитаних

Варіанти відповідей	Україна	Захід	Центр	Схід	Південь
Позитивно	29,6	39,9	30,7	16,4	31,0
Скоріше позитивно	11,2	14,0	15,5	9,2	5,6
Важко сказати позитивно чи ні	10,4	11,0	12,4	8,7	8,9
Скоріше негативно	2,9	3,8	3,0	2,2	2,8
Негативно	5,9	6,8	4,3	5,4	7,2
Я не знаю, що це таке	34,5	18,9	30,7	50,7	38,2
Немає відповіді	5,5	5,6	3,3	7,4	6,3
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Якщо брати до уваги регіональний зріз, то ідея УППЦ найпопулярніша серед резидентів Заходу України, де її підтримує майже 54 % опитаних, а найменш прийнятна з-поміж жителів східноукраїнських областей – рівень підтримки складає 25,6 %. Одночасно у Західному регіоні тільки 18,9 % респондентів не знає, що таке Помісна Церква, тоді як на Сході аналогічний показник становить 50,7 % (див. таб. 4).

45,2 % опитаних (серед інформованих про Помісну Церкву) на уточнююче запитання “Як ви ставитеся до створення єдиної помісної Української православної церкви на основі Київського патріархату?” відповіли, що ставляться позитивно або скоріше позитивно, 17,2 % – негативно або скоріше негативно (див. таб. 5).

Таб. 5. Як Ви ставитеся до створення в Україні єдиної помісної Української православної церкви на основі Київського патріархату?
% опитаних

Варіанти відповідей	Україна	Захід	Центр	Схід	Південь
Позитивно	29,9	38,3	31,2	19,2	26,5
Скоріше позитивно	15,3	16,5	19,9	11,0	11,1
Важко сказати позитивно чи ні	22,5	16,8	27,3	26,0	20,2
Скоріше негативно	6,1	5,3	5,0	7,3	7,5
Негативно	11,1	9,5	7,7	13,7	15,4
Я не знаю, що це таке	1,7	1,4	1,0	2,7	2,1
Немає відповіді	13,4	12,3	7,9	20,1	17,2
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Водночас 39,6 % (серед тих, хто вважають, що знають, що таке Помісна Церква) на уточнююче запитання “Як ви ставитеся до створення єдиної помісної Української православної церкви на основі Московського патріархату?”

відповіли, що ставляться негативно або скоріше негативно, 18,4 % – позитивно або скоріше позитивно (див. таб. 6).

Таб. 6. Як Ви ставитеся до створення в Україні єдиної помісної Української православної церкви на основі Московського патріархату?
% опитаних

Варіанти відповідей	Україна	Захід	Центр	Схід	Південь
Позитивно	12,0	6,7	10,5	21,5	13,3
Скоріше позитивно	6,4	3,1	5,3	7,8	10,5
Важко сказати позитивно чи ні	24,7	17,5	29,2	28,3	24,4
Скоріше негативно	10,9	15,8	12,4	7,3	6,0
Негативно	28,7	42,2	29,9	12,8	23,2
Я не знаю, що це таке	2,0	1,9	1,2	2,7	2,7
Немає відповіді	15,3	12,8	11,5	19,6	19,9
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Результати Всеукраїнського опитування, яке провів на початку 2009 року центр “Українське демократичне коло”, стверджують: 39 % опитаних впевнені в тому, що єдина Помісна Православна Церква в Україні повинна утвердитися на основі УПЦ Київського патріархату, а 24 % – на базі УПЦ Московського патріархату. Водночас більше третини (35 %) респондентів завагалися з формулюванням свого ставлення до проблеми помісності.

Якщо зважати на дані опитування, проведеного у першому півріччі 2008 року фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” та фондом “Громадська думка – Україна”, фондом “Демократичні ініціативи” та Київським міжнародним інститутом соціології, то майже 41% киян у відповідь на питання про конфесійну приналежність заявляють, що вірять у Бога, але не належать до жодної церкви. Серед тих мешканців столиці, для кого належність до конкретної церковної інституції є актуальною, найбільш популярна Українська православна церква Київського патріархату. Про свою належність до неї заявили 18 % опитаних. Наступною за чисельністю є група “нерелігійних”, яка становить 15,5 %. Четверту та п’яту позицію – по 7,3% – розділяють ті, хто не може визначитися, релігійний він чи ні, а також вірні Української православної церкви Московського патріархату.

У разі відсутності в анкеті варіанту відповіді, який дозволяє респонденту зайняти нейтральну позицію щодо тієї чи іншої конфесії і вибір є обов’язковим, то більш як половина (50,3 %) киян асоціюють себе з УПЦ КП, тоді як з її основним конкурентом – УПЦ МП – асоціює себе майже ушестеро менше (8,8 %) киян.

Відповідно лише 6 % жителів столиці вважають, що Православна церква в Україні має “бути підрозділом єдиної Російської Православної Церкви й перебувати в підпорядкуванні Московського Патріархату”. 30,7 % кажуть, що Православна церква в Україні має бути “національною Православною Церквою, підпорядкованою власному (тобто Київському) Патріархату”, а 32,7 % респондентів припускають, що “в Україні можливе співіснування кількох Православних Церков різного підпорядкування”.

Позиція третя. Експерти Київського міжнародного інституту соціології напередодні святкування 1020-ліття Хрещення Київської Русі спробували з’ясувати, яку православну церкву українці вважають спадкоємицею тієї попередниці, що була утверджена ще за часів рівноапостольного князя Володимира. Громадська думка продемонструвала певні розбіжності у відповідях. Близько 33 % опитаних історичною правонаступницею древньої Володимирової церкви називають Українську православну церкву Київського патріархату, близько 16 % – Українську православну церкву Московського патріархату, майже 2 % і 10 % – відповідно Українську автокефальну православну церкву та Російську православну церкву. Найбільше (48,3 %) респондентів відстоює спадкоємність УПЦ КП у західноукра-

їнських областях, найменше (13,3 %) – на Сході країни. Ситуація з УПЦ МП діаметрально протилежна: у Східному регіоні її правонаступність визнає 25,2 % опитаних, а на Заході України тільки 10,6 % (див. таб. 7). Привертає увагу значний масив (37,5 % по Україні загалом) тих, хто обрав анкетний варіант відповіді “Важко сказати”.

Таб. 7. Яка православна церква скоріше має право вважатися історичною правонаступницею Православної церкви, утвердженої в Київській Русі 1020 років тому?
% опитаних

Варіанти відповідей	Україна	Захід	Центр	Схід	Південь
Українська православна церква (Київський патріархат)	32,6	48,3	41,1	13,3	26,0
Українська православна церква (Московський патріархат)	15,6	10,6	12,0	25,2	15,6
Українська автокефальна православна церква	1,9	4,1	2,3	0,2	0,9
Російська православна церква	10,1	1,1	9,4	17,1	12,6
Інша	2,3	1,1	1,3	1,6	5,0
Важко сказати	37,5	34,8	33,8	42,6	39,8
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Позиція четверта. Опитування громадської думки не виявляє абсолютного лідера у православному середовищі України. Українці найбільше симпатизують двом церковним ієрархам – патріарху Філарету (предстоятель УПЦ КП) та митрополитові Володимирі (предстоятель УПЦ МП). Очільники двох православних церков мають приблизно рівну довіру громадян, яка істотно перевищує рівень недовіри. Так, владиці Філарету цілком та переважно довіряють 31,4 %, а його опонентів – 31,3 % респондентів. Це дані соціопитування, проведеного фірмою “Юкрейніан соціолоджі сервіс” спільно з фондом “Демократичні ініціативи” у грудні 2007 року.

У регіональному розрізі, згідно з окресленими дослідженнями, предстоятелю УПЦ КП цілком або переважно довіряють 39 % у Києві, 35,6 % – у Західному регіоні, 34 % – у Центральному та Північно-Східному регіоні, 30 % – у регіоні Донбасу та Криму, 27 % – на Півдні та у Південно-Східному регіоні.

Митрополиту Володимирі найбільше довіряють у регіоні Донбасу та Криму (43 %), значною мірою довіряють у Центральному й Північно-Східному регіоні, Південному й Південно-Східному регіонах (по 30 %), а також у Києві (36 %). Західний регіон у ставленні до предстоятеля УПЦ МП ділиться: 23 % довіряють, 20 % – ні, проте більшість там свого ставлення до владики Володимира не виявляє: 58 % опитаних його або не знають, або не визначилися.

Принагідно зауважимо, що предстоятель УАПЦ митрополит Мефодій не є званою фігурою в більшості регіонів України. Виняток – це Захід країни, де йому довіряє 24 % респондентів.

Висновки.

1. Аналіз результатів проведених опитувань є своєрідним індикатором того, якою мірою українська спільнота усвідомлює необхідність об’єднавчих процесів у православному середовищі. Безперечно, за кілька останніх років у масовій свідомості відбулися позитивні зрушення. Дедалі більше українців дізнається про факт існування в Україні не просто православної церкви, а кількох православних церков, виявляє інтерес до перебігу взаємовідносин між ключовими юрисдикціями православ’я в країні, прагне бачити в Українській Державі українську по духові православну церкву.

Так, майже 41 % опитаних стверджують, що ставляться до створення єдиної Української Помісної Православної Церкви позитивно або скоріше позитивно і лише близько 9 % – негативно або скоріше негативно.

2. Однак сфера суспільно-релігійних та державно-церковних відносин для основного загалу пересічних громадян залишається все-таки не надто пріоритетною. Помітний відсоток українців не виявляє акцентованого розуміння стосовно того, що таке “національно орієнтована церква” чи “помісна церква”. Їхня думка з приводу цих сутностей або ґрунтується на інтуїтивних відчуттях, або продиктована груповою належністю.

3. Контингент віруючих православної належності не сконцентрований поки що у своїй переважній більшості навколо одного центру православ'я, а розділений, принаймні, між трьома православними юрисдикціями. Поступове превалювання тих, хто ідентифікує себе з УПЦ КП – закономірна, але повільна тенденція, яка ще потребує закріплення своєї загальнонаціональної спрямованості.

Так, 45,2 % опитаних відповіли позитивно або скоріше позитивно, на запитання “Як ви ставитеся до створення єдиної помісної Української православної церкви на основі Київського патріархату?” і лише 17,2 % – негативно або скоріше негативно. Водночас 39,6 % відповіли, що ставляться негативно або скоріше негативно на запитання “Як ви ставитеся до створення єдиної помісної Української православної церкви на основі Московського патріархату?” і лише 18,4 % – позитивно або скоріше позитивно.

4. Українському православію на поточний момент бракує безапеляційного лідера, який би зміг згуртувати православну спільноту. Сьогодні ця роль демаркована між предстоятелями двох православних церков – УПЦ КП та УПЦ МП. І за патріархом Філаретом, і за митрополитом Володимиром стоять серйозні людські, матеріальні, фінансові, політичні ресурси, що, безумовно, перешкоджає об'єднувчим процесам в лоні національного православ'я. Так, патріархові Філарету цілком та переважно довіряють 31,4 %, а його опонентів – 31,3 % респондентів.

ГОРКУША О.В. ■

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЕКСКЛЮЗИВІЗМ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ В РУСЛІ ГЛОБАЛЬНИХ СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СУЧАСНОСТІ

Міркуючи над цивілізаційними процесами у сучасному світі, звертаємо увагу на те, що в обговоренні цієї теми сьогодні автори тим чи іншим чином торкатимуться релігійних засновків цивілізаційних спільнот. І це знаходить своє логічне пояснення сучасною актуалізацією релігійної складової суспільного поступу людства у майбутнє. Так, скажімо, С.Гантінгтон вважає, що релігійне відродження в усьому світі є реакцією на атеїзм, моральний релятивізм і потурання слабостям та постає як утвердження цінностей порядку, дисципліни, праці, взаємодопомоги і людської солідарності [Хантінгтон С. Столкновение цивилизаций. – М., 2003. – С.144]. Релігійні групи задовольняють соціальні потреби, які державна бюрократія, політична чи економічна еліта залишають без уваги, нехтують ними. Та й справді, ми сьогодні можемо спостерігати, з якою ретельністю церкви (християнського ареалу

■ Горкуша О.В. – канд філос. наук, наук. співробітник ВР ІФ НАНУ.